

Анастасія Вітрянська

старша наукова співробітниця
відділу образотворчого
та декоративно-ужиткового мистецтва,
Національний музей історії України
(Київ, Україна)

Anastasiia Vitrianska

Senior Research Fellow,
Department of Fine and Decorative Arts,
The National Museum of the History of Ukraine
(Kyiv, Ukraine)

**ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКІ ГРАВЮРИ 17–18 СТ.
З КОЛЕКЦІЇ ПАВЛА ПОТОЦЬКОГО
ІЗ ЗІБРАННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО МУЗЕЮ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ**

**WESTERN EUROPEAN ENGRAVINGS OF THE 17TH–18TH CENTURIES
FROM THE COLLECTION OF PAVLO POTOTSKY FROM THE HOLDINGS
OF THE NATIONAL MUSEUM OF THE HISTORY OF UKRAINE**

Анотація

Публікацій, присвячених огляду та ідентифікації творів із колекції Павла Потоцького, які зберігаються в Національному музеї історії України, дуже небагато (автор перераховує їх у розділі Аналіз публікацій та досліджень). У статті розглядаються західноєвропейські гравюри 17–18 ст. із колекції Потоцького, які були ідентифіковані за його особистими позначками олівцем. Крім того, автором під час дослідження творів була проведена атрибуція (визначення сюжетів, датування), а також ідентифікація та порівняння позначок Павла Потоцького із записами у власноручно складених каталогах, що зберігаються в Центральному державному історичному архіві України, м. Київ. Було розглянуто 15 гравюр, присвячених переважно баталіям, що відбувалися в різних часових проміжках: від 14 ст. до нового часу – поч. 18 ст. нового часу. 2 з них відтворюють елементи архітектури, а саме – фронтони зі скульптурними групами, що розташовані на колишній ратуші в Амстердамі (нині – Королівський палац), створені фламандським гравером по міді та рисувальником Губертом Квелліном у 1664 р. Новизна статті полягає в огляді гравюр 17–18 ст. із колекції Павла Потоцького, які раніше не були достатньо вивчені та опубліковані в збірниках НМІУ або інших наукових виданнях, а також введення в науковий обіг даних з каталогів Потоцького, порівняння та відтворення записів у них та позначок на аркушах для відображення більш детальної інформації про предмет та його побутування. Дослідження дає змогу в перспективі ідентифікувати предмети, відновити інформацію про частину колекції Потоцького в зібранні НМІУ, презентувати широкому колу поціновувачів мистецтва.

Ключові слова:

Павло Потоцький, західноєвропейська гравюра 17–18 ст., колекція, Національний музей історії України.

Abstract

There are very few publications dedicated to the examination and identification of works from Pavlo Pototskyi's collection, which are stored in the National Museum of the History of Ukraine (listed in the section 'Analysis of Publications and Research'). This article examines Western European engravings from the 17th–18th centuries from Pototskyi's collection, which were identified by his personal pencil markings. In addition, during the research, the author conducted attribution (determining subjects and dating) and identified and compared Pototskyi's markings with the records in his personally compiled catalogs, which are kept in the Central State Historical Archive of Ukraine in Kyiv. The study reviewed 15 engravings, mainly dedicated to battles that took place over various periods, from the 14th century to the early 18th century. Two of them depict architectural elements, specifically pediments with sculptural groups located on the former town hall in Amsterdam (now the Royal Palace), created by the Flemish copper engraver and draftsman Hubert Quellinus in 1664. The novelty of the article lies in the examination of 17th–18th century engravings from Pavlo Pototskyi's collection, which had not been sufficiently studied or published in NMHU collections or other scholarly publications, as well as the introduction of data from Pototskyi's catalogs into scholarly discourse, comparing and reproducing the records in them and the markings on the sheets to provide more detailed information about the objects and their provenance. The research enables the future identification of objects, the restoration of information about part of Pototskyi's collection in the NMHU holdings, and its presentation to a wider audience of art enthusiasts.

Keywords:

Pavlo Pototskyi, Western European engravings of the 17th–18th centuries, collection, National Museum of the History of Ukraine.

На сьогоднішній день основний масив предметів із колекції Павла Потоцького (1857–1938)¹ зберігається у фондах різних київських музеїв та бібліотек, зокрема в Національному художньому музеї України, Національному музеї «Київська картинна галерея», Музеї книги і друкарства, Національній історичній бібліотеці України, відділі рідкісної книги Центральної наукової бібліотеки ім. В. І. Вернадського НАН України, бібліотеці Національного музею історії України та, власне, в Національному

музеї історії України (далі – НМІУ) тощо. Досліджуючи спадщину Потоцького, сучасні науковці розглядають здебільшого його книжкову частину колекції або ж історію дарування колекції Україні. Ґрунтовні дослідження творів образотворчого та декоративно-ужиткового мистецтва з його збірки на сьогоднішній день зустрічаються не так часто.

Створенню Музею України, його колекції, біографії та долі Павла Потоцького присвячено чимало розвідок та наукових публікацій. Сучасники По-

¹ Павло Потоцький (12 грудня 1857, маєток Просяниківка Кобеляцького пов. – 27 серпня 1938, Київ). Музейник, фахівець з історії української культури, зокрема військової, та військової історії Росії. Дворянин. Брав участь у трьох війнах, мав бойові нагороди, а також французький хрест Почесного легіону та англійський хрест Вікторії. Будучи фахівцем з історії артилерії, написав 16 книжок. 1896 організував

тоцького, археолог Гнат Стеллецький (1878–1949)² та мистецтвознавець Михайло Павленко (1895–1942) у своїх статтях писали про збірку Павла Потоцького, зазначаючи, що в ній зберігаються «книжкові унікати», рідкісні та унікальні твори образотворчого мистецтва, що презентують історію та побут України⁴, а серед Шевченківської збірки – 40 видань «Кобзаря»⁵. В роки незалежності України виходять публікації про колекцію Потоцького, в основі більшості з них також лежить історія передачі колекції до України та її загальний опис,

котрі відображені в архівних документах. У 1991 році науковий співробітник Центрального державного історичного архіву УРСР у м. Києві Ольга Музичук у своїй статті «Колекція Павла Потоцького», стисло описуючи його збірку та історію передачі, одночасно звертається до тих, кому що-небудь відомо про долю колекції П. Потоцького: «Можливо, зустрічались книги з його особистим штампом, картини, меблі, зброя. Встановити їх приналежність до зібрання допоможуть каталоги, які зберігаються у Центральному державному історич-

перший у Росії музей при військовій частині. Член ради Полтавської вченої архівної комісії, один із фундаторів і член ради військово-історичного товариства, член Товариства дослідників української історії, письменства та мови у Ленінграді. Протягом сорока років П. Потоцький збирав різнохарактерні пам'ятки й матеріали – Музей України. Ця збірка складалась із бібліотеки (до 17 тисяч томів), мистецьких творів (15 тисяч гравюр і літографій та понад 300 картин), колекції художньої меблі, починаючи з 15–16 ст., порцеляни та кристалю, архіву з гетьманськими універсалами, колекції зброї, карт України тощо. 1926 Потоцький підписав угоду, якою передав свою збірку в дарунок уряду радянської України в особі Наркомату освіти. У червні 1927 у семи вагонах колекцію загальною вагою 38 тонн було перевезено до Києва й розташовано в двоповерховому корпусі праворуч від Троїцької надбрамної церкви. Щойно утворений заповідник, який отримав назву Музейного містечка, прийняв її як свій структурний підрозділ під назвою «Музей України. Збірка Потоцького». Самого збирача було призначено пожиттєво його директором. У віці 81 року Потоцького заарештували. Він помер від побоїв під брамою Лук'янівської в'язниці. Його дружину (онуку Дениса Давидова) та її сестру розстріляли. До Воркутлагу потрапив, дійшовши повноліття, його онук. Музей України розграбували. – Потоцький Павло Платонович. Словник музейників України (1917–1943). [Електронний ресурс]: Сергій Білокінь (Київ). Персональний сайт історика України. – Режим доступу: <https://www.s-bilokin.name/Personal/MuseumWorkers/P.html> (дата звернення 04.11.2023).

² Гнат Стеллецький (3 лютого 1878, с. Григорівка Олександрівського пов. Катеринославської губ. – 11 листопада 1949) – археолог. Закінчив Київську духовну академію, кандидат богослов'я (1905). 1905–1907 працював у Палестинському товаристві, вчителював у Назареті. Переїхавши до Москви, вивчав її підземні пам'ятки. У 1917–1923 займався розкопками на київському Звіринці й на Лубенщині. Виступав з лекціями, широко друкувався в українській пресі. Член київської «Просвіти». Восени 1923 Стеллецький виїхав до Москви, але продовжував друкуватися в Україні («Червоний Шлях»). Уславився пошуками бібліотеки Івана Грозного в московському Кремлі. Похований на Ваганьковському кладовищі (могила втрачена). – Білокінь С. І. Музей України (Збірка П. Потоцького): Дослідження, матеріали. Монографія. – 3-тє вид., доп. – К., 2006. – С. 17.

³ Михайло Павленко (1895, Суми – 7 квітня 1942) – мистецтвознавець. Як стипендіат Сумського земства навчався у Харківській художній школі (закінчив 1917). Наприкінці літа 1918 вступив до Української державної Академії мистецтв (УДАМ). Узяв участь у повстанні проти гетьмана. Приєднався до боротьбистів-незалежників. У Миргороді на початку 1919 за постановою повітового ревкому був членом особливої комісії «по розвантаженню тюрми від контрреволюціонерів». Відновившись у Київському художньому інституті, навчався у майстерні В. Кричевського. Закінчив інститут 1925. З 1925 викладав у КХІ історію українського мистецтва. Захистив промоцію при Харківській кафедрі історії української культури. Завідував художнім відділом Київської картинної галереї. Науковий співробітник київської інспектури охорони пам'яток культури. Ув'язнений 1 квітня 1934. Висланий на північ на три роки. Там ув'язнений вдруге. Розстріляний. – Білокінь С. І. Вказ. праця. – С. 17.

⁴ Стеллецький Г. Українська збірка П. Потоцького // Червоний шлях. – 1927. – № 3. – С. 180–182.

⁵ Павленко М. Музей України: Збірка П. Потоцького // Всесвіт. – Харків, 1928. – № 35. – С. 6–7.

ному архіві УРСР у Києві в особистому фондi П. Потоцького»⁶. Це свiдчить про те, що на початку незалежності України публікацій про певні предмети із збірки П. Потоцького, які були би ідентифіковані та атрибутовані, не було. В 1995 р. вийшло докладне видання Катерини Климової, робота над яким розпочалася в 1990 році. Авторка дає доволі розширену інформацію про архівні матеріали та їх місце знаходження, що стосуються життя, наукової та громадської діяльності П. Потоцького та долі його колекції⁷. Климова наводить характеристику колекції гравюр: «Второй по объему и значимости была коллекция графики и живописи. Гравюры из Собрания П. П. Потоцкого на военно-историческую тему – русские, английские, французские, немецкие – большей частью сохранились и составляют в настоящее время основу фонда графики Национального музея истории Украины. Приходится сожалеть об утрате ценной подборки листов с гравированными видами украинских городов, редчайшего и ценнейшего альбома видов Полтавы с начала XIX в., собрания географических атласов, с картами Украины XVIII-XX вв. и отдельными картами Украины, начиная с карты Боплана XVII в.»⁸. Ще одним ґрунтовним виданням про П. Потоцького та його збірку є відома багатьом дослідникам монографія Сергія Білоконя «Музей України

(Збірка П. Потоцького): Дослідження, матеріали» (2006)⁹. У статті дослідниці Національного музею історії України Марії Савчук «Акти передачі збірки П. П. Потоцького як джерело облікової інформації» висвітлений процес роботи комісії з передачі збірки Потоцького у розпорядження Історичного музею в 1934 р., зафіксований у актах передачі з наукового архіву НМІУ. Автором наводиться характеристика, яку сам Потоцький дав цій роботі: «Акты Комиссии производят впечатление хаотического состояния Собрания Потоцкого, тогда как на деле последнее было разумно и строго распределено и хранимо по помещениям согласно содержанию экспонатов...»¹⁰.

Отже, після розпорошення колекції встановлення місцезнаходження предметів, їх ідентифікація та атрибуція залишаються важливими факторами під час вивчення історії Музею України. Про предмети зі збірки Потоцького в тій чи іншій музейній або бібліотечній колекції дізнаємося з публікацій науковців. Так, про деякі книги з бібліотеки Потоцького в колекції Національної історичної бібліотеки України (далі – НІБУ) писала Наталія Горська¹¹. Іншою дослідницею книжкової спадщини Потоцького є Світлана Смирнова, яка у 2019 році опублікувала статтю, де вона, як і вищезгадана Наталія Горська, описує певні екземпляри з бібліотеки По-

⁶ Музичук О. Колекція Павла Потоцького // Старожитності. – 1991. – Ч. 2–3. – С. 7.

⁷ Климова Е. Музей Украины (собрание П. П. Потоцкого): Указатель архивных материалов и библиографии. – Ч. 1. – К., 1995. – 136 с.

⁸ Климова Е. Музей Украины... – С. 22.

⁹ Білокінь С. І. Музей України (Збірка П. Потоцького): Дослідження, матеріали. Монографія. – 3-тє вид., доп. – К., 2006. – 476 с.

¹⁰ Савчук М. І. Акти передачі збірки П. П. Потоцького як джерело облікової інформації // Тематичний збірник наукових праць [Національного музею історії України]. – К.: Такі справи, 2011. – С. 292.

¹¹ Горська Н. О. Перлина українського бібліофілства (вибрані книги з колекції Павла Платоновича Потоцького у фондi Національної історичної бібліотеки України) // Могилянські читання 2017. Збереження й дослідження культурної спадщини України: люди, ідеї, візії. Зб. наукових праць. – К.: Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник. Видавництво «Фенікс», 2018. – С. 36–38.

тоцького в колекції НІБУ¹². Зазначені у статтях дослідниць книги згодом увійшли до каталогу колекції Національної історичної бібліотеки України «Бібліотека Павла Платоновича Потоцького», що вийшов у 2022 р. Його укладачкою та авторкою вступної статті стала Світлана Смирнова¹³. Наталія Глоба в своїй розвідці «Книжка з колекції Павла Платоновича Потоцького» описує примірник «Українські пісні. Видані коштом О. С. Балліної» (СПб, Тип. Стелловскаго, 1863), що зберігається в Музеї книги і друкарства України. Як зазначає автор статті, книга не була зафіксована дослідниками історії Музею України¹⁴. У бібліотеці Національного музею історії України зберігаються видання з колекції П. Потоцького, серед яких є унікальні раритети, які вдалось ідентифікувати за власницькими автографами, дарчими написами, екслібрисами та відповідними бібліотечними штампами. Такі екземпляри були описані Оленою Попельницькою в статті «Видання з автографами, екслібрисами та дарчими написами П. П. Потоцького та В. О. Щавинського у книгозбірні Національного музею історії України»¹⁵.

Крім ідентифікації книжкових видань дослідники вивчають предмети

образотворчого мистецтва, які знаходяться в різних музеях. Так, науковці Національного музею «Київська картинна галерея» (на той час «Київський музей російського мистецтва») Л. Пелькіна і М. Факторович ідентифікували, атрибутували та опублікували в каталозі живопису музею (1992 р.) три живописні твори, що належали Потоцькому¹⁶. Це – «Чесменська битва» невідомого художника 2-ї пол. 18 ст., портрет невідомого офіцера з орденом Станіслава 3-го ступеню невідомого художника 1-ї пол. 19 ст. та «Битва під Варною» худ. Г. Шукчаєва. Серед творів живопису та графіки також слід згадати полотно М. Бельського «Штурм Очакова» (1794), гравюри Ніколя Лармессена, присвячені Північній війні (1700–1721) і Полтавській битві, гравіровані портрети військових та ін.¹⁷.

Низку статей на цю тему опублікувала Лариса Амеліна, дослідниця образотворчого мистецтва з колекції Потоцького в збірці Національного художнього музею України. Описуючи твори, вона виділяє гравірований портрет Богдана Хмельницького авторства Вільгельма Гондіуса, який має велику художню та історичну цінність, народні картинки із зображенням фольклорного героя ко-

¹² Смирнова Світлана Миколаївна. Видання з книгозбірні П. П. Потоцького у фонді Національної історичної бібліотеки України: пошук та ідентифікація // Міжнародна наукова конференція «Бібліотека. Наука. комунікація: актуальні тенденції у цифрову епоху» (2019). URL: <http://conference.nbuv.gov.ua/report/view/id/767> (дата звернення 15.05.2023).

¹³ Бібліотека Павла Платоновича Потоцького: каталог колекції Національної історичної бібліотеки України / М-во культури та інформ. політики України, Нац. іст. б-ка України; уклад., авт. вступ. ст. С. М. Смирнова; ред.: Н. О. Волошинська, Н. О. Горська, С. І. Смілянець; відп. за вип. А. В. Скорохвата. – Київ, 2022. – 112 с.

¹⁴ Глоба Наталія Володимирівна. Книжка з колекції Павла Платоновича Потоцького [Електронний ресурс]: Всеукраїнська асоціація музеїв. – Режим доступу: http://vuam.org.ua/uk/704:Книжка_з_колекції_Павла_Платоновича_Потоцького (дата звернення 15.05.2023).

¹⁵ Попельницька Олена. Видання з автографами, екслібрисами та дарчими написами П. П. Потоцького та В. О. Щавинського у книгозбірні Національного музею історії України // Науковий вісник Національного музею історії України. Збірник наукових праць. – Вип. 7. Відп. ред. Б. К. Патриляк. – Київ: Національний музей історії України, 2021. – С. 305–321.

¹⁶ Киевский музей русского искусства. Каталог живописи. Выпуск I. Русская живопись XVIII – первой половины XIX века / Под ред. М. Д. Факторовича. – К., 1992. – С. 77, 87, 106.

¹⁷ Агеєва Н. Є. До 90-річчя від дня народження Київського національного музею російського мистецтва // Країна знань. – 2012. – № 9–10. – С. 43.

зака Мамая, а також низку гравірованих портретів військових та історичних осіб, створених художниками російської гравірної школи та іноземними авторами, які працювали в Росії, наприклад, Генрі Доу, Томас Райт, Франческо Вендраміні тощо¹⁸. Серед творів є збірка графіки та живопису, що презентує історію, діячів та побут України, україніка, якою дуже захоплювався Павло Платонович. Їх описує у своїй статті «Образотворча україніка в колекції Павла Потоцького» Лариса Амеліна¹⁹. Ікону на дошці архангела Гавриїла 18 ст. у збірці Національного художнього музею України згадує дослідниця Інна Пархоменко²⁰.

Низка графічних та живописних творів із колекції Потоцького досліджена науковцями Національного музею історії України. Ольга та Олександр Федотови описують групу графічних портретів генералів, учасників російсько-японської війни 1904–1905 та їх зв'язок із Україною; подають їх біографії²¹. Олена Походяща – портрети гетьмана Івана Самойловича²², Сергій Купрієнко – французькі гравюри з серії «Galerie historique de Versailles» (Історична галерея Версаля), які, як він зазначає, ймовірно, походять зі збірки Павла Потоцького²³.

На сьогоднішній день публікацій про предмети з колекції Павла Пото-

цького в зібранні Національного музею історії України дуже мало. Серед близько 4000 одиниць графіки з позначками П. Потоцького є багато надзвичайно цікавих, але не введених в науковий обіг, не достатньо вивчених або взагалі не атрибутованих творів. У своїй статті автор аналізує західноєвропейські гравюри 17–18 ст. із колекції графіки П. Потоцького в зібранні НМІУ.

Як уже сказано вище, збірка графіки П. Потоцького в НМІУ налічує близько 4000 одиниць. Більша її частина має військову тематику: сюжети російсько-турецьких війн, Кримської війни, Першої Світової, російсько-японської, типи і побут військових тощо. Серед експонатів цієї збірки є ціла низка портретів військових, гетьманів, діячів культури 17 – поч. 20 ст., види західноєвропейських та українських міст, іноземна карикатура й т. ін. На аркушах колекціонер ставив свій власницький знак у вигляді двох схрещених латинських літер «P», позначки у вигляді двох цифр через дріб, де верхня – номер папки, нижня – порядковий номер аркуша в ній, також були особливі позначки, якими він позначав рідкі, цінні та унікальні аркуші. Наприклад, «оч. б. ред.» (очень большая редкость), «оч. ред. ц.» (очень редкая ценная) і т. ін. Май-

¹⁸ Амеліна Лариса. Колекція Павла Потоцького в Національному художньому музеї України // Вісник. Укр. т-во охорони пам'яток історії та культури. – 1999. – № 1 (3). – С. 99–103.

¹⁹ Амеліна Л. Образотворча україніка в колекції Павла Потоцького // Образотворче мистецтво. – 2018. – № 2. – С. 76–79.

²⁰ Пархоменко Інна. Нова знахідка з колекції Павла Потоцького // Відлуння віків. – К., 2006. – № 2 (06). – С. 19.

²¹ Федотова О. Ф., Федотов О. М. Портрети військових Російської імперії у збірці НМІУ (з колекції П. П. Потоцького) // Тематичний збірник наукових праць [Національного музею історії України]. – К.: Такі справи, 2011. – С. 275–288.²² Киевский музей русского искусства. Каталог живописи. Выпуск I. Русская живопись XVIII – первой половины XIX века / Под ред. М. Д. Факторовича. – К., 1992. – С. 77, 87, 106.

²² Походяща О. Портрети гетьмана Івана Самойловича з колекції «Українського музею» Павла Потоцького // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. Збірник наукових статей. – Вип. 26. Відп. ред. О. М. Титова. – Київ, 2017. – С. 368–370.

²³ Купрієнко Сергій. Колекція французьких гравюр «Galerie historique de Versailles» у фондах НМІУ // Науковий вісник Національного музею історії України. Зб. наук. пр. – Вип. 2. Відп. ред. Б. К. Патриляк. – К.: Левада, 2017. – С. 358–371.

же на всіх аркушах він проставляв ціну. У Павла Потоцького була своя система впорядкування творів графіки. Це були тематичні папки з цифровим або літерним номером. Кожна папка та назви творів були записані у складені Потоцьким каталоги. Згідно нумерації каталогів, які зберігаються в Центральному державному історичному архіві України, м. Київ (далі – ЦДІАК) робимо висновки, що їх нараховувалося 27, можливо й більше. Так, в ЦДІАК є № 13, 19, 26, 27, де в каталозі № 19 є описи папок, враховуючи їх колір та розміри. Для зручності Потоцький вказує номер каталогу, в якому записаний той чи інший твір. Ознайомившись із ними, автор робить висновки, що багато творів графіки внесені в каталоги № 13 та № 14. Останній, на жаль, не вдалося знайти в архівах.

Гравюри, про які буде йти мова у статті, були передані до музею у 1947 р.

(на той час мав назву Державний історичний музей) із Музею українського мистецтва (нині – Національний художній музей України), одна з них – із Музею революції (1924–1937), ймовірно у 1937 р. до попередника нашого музею – Центрального історичного музею.

На сьогоднішній день найстарішими ідентифікованими та атрибутованими творами з його колекції в збірці НМІУ є гравюри 17 ст. Заслужують на увагу дві гравюри 1664 р., трикутної форми, що відтворюють фронти зі скульптурними групами, що розташовані на колишній ратуші в Амстердамі (нині – Королівський палац)²⁴. Алегоричні зображення «Чотири сторони світу підносять дари місту Амстердаму» (ГРЛ-57) (Рис. 1) та «Морські боги віддають пошану місту Амстердаму» (ГРЛ-61) (Рис. 2), створені фламандським гравюром по міді та рисувальником Губертом

Рис. 1. Губерт Квеллін. Чотири сторони світу підносять дари місту Амстердаму. Нідерланди. 1664 р. За скульптурним оригіналом Артуса Квелліна Старшого 1656–1658 рр. Папір «верже», офорт

Рис. 2. Губерт Квеллін. Морські боги віддають пошану місту Амстердаму. Нідерланди. 1664 р. За скульптурним оригіналом Артуса Квелліна Старшого 1656–1658 рр. Папір «верже», офорт

²⁴ Королівський палац в Амстердамі – будівля колишньої амстердамської ратуші. Побудований у 1648–1665 роках у стилі своєрідного голландського класицизму 17 століття за проектом видатного архітектора Якоба ван Кампена. Внутрішнє оздоблення зроблено з використанням італійського мармуру. Скульптурне оформлення будівлі виконав Артус Квеллінус Старший. (Королевский дворец (Амстердам) [Електронний ресурс]: Вікіпедія. – Режим доступу: [https://ru.wikipedia.org/wiki/Королевский_дворец_\(Амстердам\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/Королевский_дворец_(Амстердам)) (дата звернення 15.05.2023)).

Квелліном (Hubertus Quellinus) (1619–1687) за скульптурним горельєфом його брата скульптора Артуса Квелліна Старшого (Artus Quellinus the Elder) (1609–1668) у 1656–1658 рр.

Про нову мерію міста в Амстердамі 1660 року було опубліковано видання, що складалося з двох частин: «Afbeelding van't stadt huys van Amsterdam: in dartigh coopere plaaten» (Зображення мерії Амстердама на 30 мідних пластинах) Якоба ван Кампена (Jacob van Campen) та «De voornaemste statuen ende ciraten vant konstrijck stadthuys van Amstelredam, tmeeste in marmer gemaect door Artus Quellinus» (Найважливіші статичні елементи та орнаменти архітектурного міського будинку в Амстердамі, більшість з яких зроблені з мармуру Артусом Квелліном). Перша частина складалася з 30 пластин із зображенням мерії Амстердама за ескізами Якоба Веннекула та гравюри Данкера Данкертса, а друга частина публікації у двох томах включала гравюри за мармуровими статуями та орнаментами, виконаними Артусом Квелліном Старшим в Амстердамській ратуші. Дизайн цих гравюр у другій частині був виконаний та вигравіруваний Губертом Квелліном та відзначений ініціалами Артуса (A.Q) та Губерта Квелліна (H.Q). Дві частини утворили том у фоліо²⁵. У правих нижніх кутах аркушів стоїть олівцева позначка П. Потоцького: «2/103-104/ 500 р.». Папка № 2, в якій зберігалися ці гравюри, нараховувала 104 аркуша, була відмічена Потоць-

ким як «оч. ценная», а твори оцінені на загальну суму в 2700 р. Зміст її такий: «Петр I и его время, баталии, портреты, торжества, План СПб Махаева; Елизавета I, Екатер. II, Смерть Потемкина, Атака Очакова, Суворов в 1799 г – баталии (цв. гравюры Вендрамини), Полковые группы Гебенса литогр. и воен. быт»²⁶. У «Каталозі № 13 гравюр колекції» знаходимо запис, зроблений рукою Потоцького: «2/103 2/104 Двъ старин. гравюры. Artus Quellinus/ e Marmore exsculpsit – Submissee offert Hubertus/ Quellinus. изображающие фронтиспис/ сделанный изъ мрамора А.Келинусом/ съ изображениемъ людей, львовъ, единорогов/ ...гравюры 1664 года [нерозбірливо] 500 р.»²⁷ (підкреслення в тексті зроблені П. Потоцьким – прим. авт.).

У збірці Потоцького зберігалася багато аркушів із сюжетами батального жанру, що відбувалися в різних хронологічних проміжках. Так, у збірці НМІУ є низка західноєвропейських гравюр поч. 17 – кін. 18 ст., які презентують війни від 14 ст. до нового часу до поч. 18 ст. нового часу, створені голландськими, фламандськими, швейцарськими, французькими, італійськими граверами.

Гравюра «Сцена битви ізраїльтян з хананеями» (ГРЛ-3) (**Рис. 3**) – аркуш № 6 із серії сцен Старого Заповіту – виконана італійським живописцем і гравером Антоніо Темпеста²⁸ у Римі в 1613 р. На його авторство вказує монограма в лівому нижньому куті: «A·E», де над літерами «А» та «Е» – верхня частина лі-

²⁵ Hubertus Quellinus [Електронний ресурс]: Wikipedia. – Режим доступу: https://en.wikipedia.org/wiki/Hubertus_Quellinus (дата звернення 15.05.2023).

²⁶ ЦДІАК. – Ф. 2213 – Оп. 1. – Спр. 36. – Арк. 17.

²⁷ ЦДІАК. – Ф. 2213 – Оп. 1. – Спр. 35. – Арк. 55.

²⁸ Темпеста Антоніо (італ. Antonio Tempesta) (1555–1630) – італійський живописець і гравер. Народився 1555 р. у Флоренції. Навчався у Санті-ді-Тіто, згодом продовжив навчання у Яна ван дер Страта. Здобувши певну популярність, у 1573 р. оселився в Римі, де папа Григорій XIII запросив його брати участь у прикрашанні живописом Зали географічних карт у Ватикані. Там само він виконав батальні та мисливські сцени, ландшафти та морські види. Набагато яскравіше, ніж у живопису, свій талант Темпесто розкрив у офортах, яких налічується від 1400 до 1800 (близько 220 гравюр із сюжетами зі Старого Заповіту, 150 ілюстрацій до «Метаморфоз» Овідія, 35 сцен із римсь-

Рис. 3. Антоніо Темпеста. Сцена битви ізраїльтян з хананеями. Італія, Рим. 1613 р. Папір «верже», офорт

тери «Т»²⁹. Ідентична гравюра опублікована на сайті Британського музею³⁰. Сцена зображує подію завоювання євреями Ханаану у 14 ст. до н. е.³¹. На звороті аркуша по правому краю позначка олівцем П. Потоцького: «13/228 [дві схрещені латинські літери Р] оч. рд. ц.». На жаль, перелік гравюр папки № 13 не зафіксовано в каталогах Потоцького, що зберігаються в ЦДІАК. У вже згадуваному каталозі № 19 зазначено її загальний опис і зміст, де серед аркушів із зображенням сюжетів російсько-турецьких війн, російсько-поль-

ських, російсько-угорських, Кримської війни тощо, містилися «разные войны с древних времен в разных странах»³².

Схожою за стилістичними ознаками на попередній твір є гравюра з умовною назвою «Битва вершників біля підніжжя гір» (ГРЛ-404). (Рис. 4) Обрізані поля аркуша та відсутність монограми або повного прізвища автора на зображенні не дають чіткої впевненості у тому, що і ця гравюра належить авторству вищезгаданого Антоніо Темпести. Порівняльний аналіз цих двох аркушів, а також опублікованих на інтернет-ресурсах

Рис. 4. Антоніо Темпеста (?). Битва вершників біля підніжжя гір. Італія, Рим. Поч. 17 ст. (?). Папір, офорт

ких воєн та ін.) найкращими з них вважаються «Розп'яття» та «Вступ Олександра Македонського до Вавилону». – Темпеста Антонио [Електронний ресурс]: Вікіпедія. – Режим доступу: https://ru.wikipedia.org/wiki/Темпеста,_Антонио (дата звернення 15.05.2023).

²⁹ Antonio Tempesta. Die Monogrammisten und diejenigen bekannten und ... v. 1. (A-CF). п. 506 [Електронний ресурс]: Hathi Trust. Digital Library. – Режим доступу: <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=pup.33433062907450&view=1up&seq=297&skin=2021> (дата звернення 15.05.2023).

³⁰ Hebraei sine Moysis ipeperio [Електронний ресурс]: The British Museum. – Режим доступу: https://www.britishmuseum.org/collection/object/P_X-3-154 (дата звернення 15.05.2023).

³¹ Ще в 4–3 тис. до н. е. у фінікійців виникли міста – держави Угарит, Бібл, Сидон. З 3-го тис. до н. е. відомі міста на території сучасних Ізраїлю та Палестини Хацор, Єрихон, Єрусалим, Гезер, Ай, Арад та інші. Як відомо з писемних джерел Стародавнього Єгипту, міста Ханаану вели жваву торгівлю з Єгиптом в 3–2 тис. до н. е. З території Ханаану вийшли гіксоси, котрі завоювали Єгипет і владарювали в ньому близько 1670–1580 рр. до н. е. Але вже сам Єгипет завоював Ханаан і панував у ньому бл. 1500–1200 рр. до н. е. У 14 ст. до н. е. євреї завоювали значну частину Ханаану, частково знищивши місцеве населення. Бл. 1200–1150 рр. до н. е. прилегли до Середземного моря райони Ханаану зазнали нашествия народів моря. Ці народи, серед яких філістимляни, тйеккери, шердани поклали кінець владі Єгипту в Ханаані, та заснували власні держави. – Ханаан [Електронний ресурс]: Вікіпедія. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Ханаан> (дата звернення 15.05.2023).

³² ЦДІАК. – Ф. 2213 – Оп. 1. – Спр. 36. – Арк. 28.

аналогічних гравюр Темпести, дає змогу припустити, що твір створений цим італійським художником. Динамічний перший план з щільно розташованими зображеннями вершників, коні дуже схожі за манерою виконання, де часто автор зображує їх ззаду, акцентуючи увагу на їх моці, зображуючи важкі групи. Грива та хвіст коней в міру хвилясті, що розвиваються за вітром. З деталей, що повторюються, можна відмітити клуби диму, виконані за допомогою напівкруглих штрихів, та цвяхи на підковах, як обов'язковий елемент, незважаючи на його дріб'язковість. Другий план детально не опрацьований, хоча, з іншого боку, дає змогу роздивитись і впізнати в деяких випадках окремі елементи військової амуніції або архітектури. Втім, для остаточної атрибуції авторства гравюра потребує подальших уточнень. На походження її з колекції Потоцького вказує олівцева позначка в правому нижньому куті: «21/223 рд.». Звертаючись знов до каталогів Потоцького, аби

знайти відповідні записи про гравюру, знаходимо лише загальний опис папки № 21 та посилання на каталог № 14, на сторінках 42–43 якого і був зафіксований запис про цей твір під № «223», але цей каталог, як вже зазначалося, не був знайдений автором. Ця папка була помічена самим Потоцьким як «оч. ц.» (дуже цінна – прим. авт.). У ній нараховувалося 249 аркушів, присвячених зображенням коней³³.

Наприкінці 18 ст. (1780–1788) швейцарським війнам 14–15 ст. присвятив серію гравюр Лоренц Людвіг Мідар (Midart, Lorenz Ludwig) (1733–1800), швейцарський художник, рисувальник і гравер. Вона нараховувала 6 аркушів: «Битва під Земпахом», «Битва під Дорнахом», «Битва під Муртенном», «Битва під Лаупеном», «Битва під Нефельсом», «Битва під Моргартеном»³⁴. Два з цієї серії – «Битва під Земпахом 9 липня 1386 року» (ГРЛ-58) (**Рис. 5**) та «Битва під Дорнахом 22 липня 1499 року» (ГРЛ-81) (**Рис. 6**) – зберігаються в НМІУ.

Рис. 5. Лоренц Людвіг Мідар.
Битва під Земпахом 9 липня 1386 року.
 Швейцарія, м. Берн (?), кін. 18 ст. (1788 р. ?).
 Папір «верже», офорт, різцева гравюра

Рис. 6. Лоренц Людвіг Мідар.
Битва під Дорнахом 22 липня 1499 року.
 Швейцарія, м. Берн (?), кін. 18 ст. (1788 р. ?).
 Папір «верже», офорт, різцева гравюра

³³ ЦДІАК. – Ф. 2213 – Оп. 1. – Спр. 36. – Арк. 14, зворот; арк. 35.

³⁴ Sechsteiliger Zyklus mit Schlachtendarstellungen aus den eidgenössischen Befreiungskriegen. / Ensemble de 6 planches des ?Batailles suisses? gravées par Laurent Louis Midart [Електронний ресурс]: ZVAB. – Режим доступу: <https://www.zvab.com/Sechsteiliger-Zyklus-Schlachtendarstellungen-eidgen%C3%B6ssischen-Befreiungskriegen-Ensemble/20641960280/bd> (дата звернення 15.05.2023).

Битва під Земпахом відбувалась між ополченням Швейцарського союзу та австрійськими військами Габсбургів та завершилась розгромом австрійської армії швейцарцями, що забезпечило визнання Габсбургами незалежності Швейцарії³⁵. Битва під Дорнахом відбулась в рамках збройного конфлікту між Швейцарським і Швабським союзами, а саме між військами імператора Максиміліана I і Швейцарською конфедерацією біля села Дорнах. Бій закінчився поразкою імператорських військ – факто незалежністю Швейцарії від Священної Римської імперії, і став останнім військовим зіткненням Швейцарії та Священної Римської імперії³⁶. На звороті обох аркушів у правому нижньому куті олівцева позначка П. Потоцького: «13/237/PP [перехрещені латинські літери P] рд. ц.» та, відповідно, «13/238/PP [перехрещені латинські літери P] оч. рд. ц.». Як вже зазначалось вище, пе-

релік гравюр папки № 13 не зафіксовано в каталогах Потоцького.

Із 13 папки походять ще 4 аркуші з баталіями (ГРЛ-378, 379, 410, 412) (Рис. 7), виконані в техніці меццо-тинто та офорту, надруковані вохристими тоновими пластинами, що надає м'якість та оксамитовість композиції. Створені приблизно після 1735 р. за живописними оригіналами німецького живописця Георга Філіпа Ругендаса (Georg Philipp Rugendas) (1666–1742) його сином, гравером Христіаном (Christian Rugendas) (1708–1781), який славився батальними сюжетами, надрукованими в фарбі коричневого тону. У Георга Філіпа було ще два сина, Георг-Філіп (1701–1774) та Єреміас-Готлоб (1710–1772), які також працювали в чорній манері (меццо-тинто). З біографії Георга Філіпа Ругендаса відомо, що під час облоги його рідного міста Аугсбурга з 3 по 16 грудня 1703 р. в рамках війни за іспанську спадщину (1701–1714), він мав нагоду наочно познайомитись із загальним ходом та окремими епізодами битв. Оскільки на гравюрах відсутні назви, можна припустити, що на них зображені сцени облоги Аугсбурга. Аналогічні гравюри опубліковані на сайті Британського музею, де зазначено, що аркуші походять із 76 гравюр, що складають серію³⁷. На звороті аркушів у правому нижньому куті проставлені олівцем позначки Потоцького: «13/258/PP [перехрещені латинські літери P] оч. рд. ц.», «13/261/PP [перехрещені латинські літери P] оч. рд. ц.», «13/265/PP [перехрещені латинські літери P] оч. рд. ц.», «13/267/PP [перехрещені латинські літери P] оч. рд. ц.».

Сюжети деволуційної війни 1667–1668 рр. між Францією та Іспанією за

Рис. 7. Христіан Ругендас. Сцени битв. Священна Римська імперія, Аугсбург, 18 ст. (після 1735 р.). За живописним оригіналом Георга Філіпа Ругендаса. Папір «верже», офорт, меццо-тинто, вохриста пластина

³⁵ Битва при Земпахе [Електронний ресурс]: Вікіпедія. – Режим доступу: https://ru.wikipedia.org/wiki/Битва_при_Земпахе (дата звернення 15.05.2023).

³⁶ Битва при Дорнахе [Електронний ресурс]: Вікіпедія. – Режим доступу: https://ru.wikipedia.org/wiki/Битва_при_Дорнахе (дата звернення 15.05.2023).

³⁷ Georg Philipp Rugendas I [Електронний ресурс]: The British Museum. – Режим доступу: https://www.britishmuseum.org/collection/object/P_1852-1009-1058-1133 (дата звернення 15.05.2023).

Іспанські Нідерланди³⁸ зафіксовані на двох гравюрах – «Вид на місто Ліль з боку пріорату Фівс та королівська армія перед площею у 1667 році» (ГРЛ-126) та «Вид на місто і порт Кале з суші» (ГРЛ-128) (Рис. 8) – створених у 1685 р. за живописними оригіналами (1667) фламандського живописця, рисувальника і гравера Адама Франсуа ван дер Мейлена (Adam Frans van der Meulen) (1632–1690)³⁹.

Походять із серії «Завоювання та битви Людовика XIV» («Conquêtes et batailles de Louis XIV») ⁴⁰. Кожна гравюра виконувалася двома художниками-граверами: першу створили Ян ван Хуктенбург (Jan van Huchtenburg) (1647–1733)⁴¹ та Адріан Франсуа Бодюен (Adriaen Frans Boudewijns) (1644–1719)⁴²,

Рис. 8. Ян ван Хуктенбург, Боннар Робер, Адріан Франсуа Бодюен. Вид на місто Ліль з боку пріорату Фівс та королівська армія перед площею у 1667 році. Вид на місто і порт Кале з суші. Франція, м. Париж, 1685 р. За живописним оригіналом Адама Франсуа ван дер Мейлена (1667). Папір, офорт

³⁸ Деволюційна війна (нід. Devolutieoorlog) – війна 1667–1668 років між Францією й Іспанією за Іспанські Нідерланди. Війна була викликана домаганнями Франції на деякі південно-нідерландські території, що належали Габсбургам. Франція як привід використовувала так зване «деволюційне право», що діяло в деяких цих землях (зокрема, в Брабанті), з якого випливало, що у випадку другого шлюбу батька володіння переходило («деволюціонувало») до дітей від першого шлюбу, які мали перевагу перед дітьми від другого шлюбу. Війна розгорілася після смерті в 1665 році іспанського короля Філіпа IV, дочкою якого від першого шлюбу була дружина французького короля Людовика XIV Марія Терезія, а спадкоємцем на іспанському престолі – син від другого шлюбу Карл II Габсбург. Війна закінчилася утворенням трійного союзу Англії, Швеції та Нідерландів, під тиском якого було підписано Аахенський мир. Франція набула деяку кількість земель, але була змушена поступитися в основних своїх домаганнях.

³⁹ Адам Франс ван дер Мейлен, Мелен (нідерл. Adam Frans van der Meulen; 11 січня 1632, Брюссель, Іспанські Нідерланди – 15 жовтня 1690, Париж, Королівство Франція) – фламандський живописець, рисувальник (у тому числі аквареліст) і гравер, значну частину життя працював у Франції; майстер батального жанру, видатний представник стилю Людовіка XIV. Художник супроводжував короля Людовика XIV в походах і писав з натури міста, які тоді брали в облогу французів. Багато художників гравірували з картин ван дер Мейлена; всі його великі сюжети були виткані на паризькій гобеленовій мануфактурі. – Мейлен, Адам Франс ван дер [Електронний ресурс]: Вікіпедія. – Режим доступу: https://ru.wikipedia.org/wiki/Мейлен,_Адам_Франс_ван_дер (дата звернення 15.05.2023).

⁴⁰ Veue de la Ville de L'Isle du costé du Prieuré de Fives, Et l'armée du Roy devant la place, en l'année 1667 [Електронний ресурс]: The British Museum. – Режим доступу: https://www.britishmuseum.org/collection/object/P_1869-0410-1938 (дата звернення 15.05.2023).

⁴¹ Хуктенбург Ян ван (Jan van Huchtenburg) (1647–1733) – голландський живописець, гравер. У 1667 р. працював у Парижі на гобеленовій мануфактурі під керівництвом Ле Брюна і ван дер Мейлена. В основному писав битви та сцени полювання між 1697–1717 роками. – Jan van Huchtenburg [Електронний ресурс]: The British Museum. – Режим доступу: <https://www.britishmuseum.org/collection/term/BIOG32239> (дата звернення 15.05.2023).

⁴² Бодюен Адріан Франс (Adriaen Frans Boudewijns) (Брюссель, 3 жовтня 1644 р. – Брюссель, 3 грудня 1719 р.) був фламандським художником-пейзажистом, малювальником та офортистом. Відомий переважно своїми пейзажами з деревами, італійськими пейзажами з архітектурою, річками та селами, міськими, прибережними та сільськими краєвидами та архітектурними сценами. – Adriaen Frans Boudewijns [Електронний ресурс]: Wikipedia. – Режим доступу: https://en.wikipedia.org/wiki/Adriaen_Frans_Boudewijns (дата звернення 15.05.2023).

Рис. 9. Теодоро Вьєро. Сцена кавалерійської битви. Італія, Рим, бл. 1766 р. За живописним оригіналом Франческо Сімоніні. Папір, офорт

другу – Боннар Робер (Robert Bonnat) (1652–1733)⁴³ та, вже згадуваний, Адріан Франсуа Бодюен (Adriaen Frans Boudewijns). Як зазначено на самій гравюрі, фігури виконав Боннар Робер: «R. Bonnat. fig. sculp. et F. Vaudouins sculp.» (Р. Боннар вирізав фігури та Ф. Бодюен вирізав). Облога Лілля, сцену з якої можемо бачити на першому аркуші, відбувалась в період 11–28 серпня 1667 і завершилася взяттям французькими військами під проводом короля Людовіка XIV фламандської фортеці Лілля в Іспанських Нідерландах в ході Деволюційної війни⁴⁴. При атрибуції другої гравюри «Вид на місто і порт Кале з суші» виявилось, що оригінальна назва живописного полотна – «Облога Куртре під час деволоційної війни», що підтверджується опубліко-

ваним зображенням на одному з інтернет-ресурсів⁴⁵, хоча назва на нижньому полі гравюри звучить інакше: «Veue de la Ville et du port de Calais, du coste de la terre». Куртрейк – історичне місто в бельгійській провінції Західна Фландрія. Під час деволоційної війни французам вдалося оволодіти Куртрейком (Куртре), проте згідно Німвегенського мирного договору 1678 року місто було повернуто до складу Іспанських Нідерландів⁴⁶. Традиційно, в правому нижньому куті Павло Потоцький залишив свою позначку олівцем: «20/44 300 р.» і, відповідно, «20/45 300 р.». Знову звертаючись до каталогів Потоцького, дізнаємося, що папка № 20 містила 89 аркушів, була оцінена Потоцьким як «оч. ц» (дуже цінна – прим. авт.), загальна оціночна вартість якої була 930 р. Зміст папки: «Сцени из «Тараса Бульби» Соколова – чудн. цв. литографии, Орловского – кавалерия, Кавказские типы к Бойкова, Украина: Полтава, Польша, освобождение крестьян, Группа артиллеристов; Юхуантун (ймовірно, мається на увазі битва за с. Юхуантун під час російсько-японської війни 1904–1905 – прим. авт.), Портр. Аракчеева (масло)»⁴⁷. Про самі гравюри Потоцький в каталозі № 13 подробиць не написав, продублювавши лише оригінальні написи на аркушах (назву, авторів та рік) та надав їм оцінку «редка», оцінивши у 300 р. кожен⁴⁸.

Автор припускає, що наступна гравюра під умовною назвою «Сцена кавалерійської битви» (ГРЛ-127) (Рис. 9)

⁴³ Боннар Роберт (Robert Bonnat) (1652–1733) – французький гравер, рисувальник. Навчався у Адама Франса ван дер Мейлена (1632–1690). Співпрацював з Адріаном Франсом Бодюеном, створивши кілька пластин із сценами королівських битв та розваг. Також створював картони для gobelенів.

⁴⁴ Осада Лилля (1667) [Електронний ресурс]: Вікіпедія. – Режим доступу: [https://ru.wikipedia.org/wiki/Осада_Лилля_\(1667\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/Осада_Лилля_(1667)) (дата звернення 15.05.2023).

⁴⁵ Файл:Belagerung_von_Courtrai_1667.jpg [Електронний ресурс]: Вікіпедія. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Файл:Belagerung_von_Courtrai_1667.jpg (дата звернення 06.02.2023).

⁴⁶ Куртрейк [Електронний ресурс]: Вікіпедія. – Режим доступу: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Куртрейк> (дата звернення 15.05.2023).

⁴⁷ ЦДІАК. – Ф. 2213 – Оп. 1. – Спр. 36. – Арк. 14, арк. 34.

⁴⁸ ЦДІАК. – Ф. 2213 – Оп. 1. – Спр. 35. – Арк. 70.

представляє сюжет із сьомої османсько-венеційської війни або Другої Морейської війни (1714–1718) між Османською імперією та Венеційською республікою.

Створена бл. 1766 р. в Римі італійським гравером і видавцем Теодоро Вьєро (Teodoro Viero) (1740–1819) за живописним оригіналом італійського живописця, майстра батального живопису Франческо Сімоніні (Francesco Simonini) (1686–1753/1755). Таке припущення виникло тому, що з біографії живописця Франческо Сімоніні відомо, що він був улюбленим художником фельдмаршала Венеції (1715) Матіаса Йоганна фон дер Шуленбурга і супроводжував його у військових кампаніях, зокрема й у вищезазначеній війні, виконуючи рисунки зі сценами битв, які згодом він відтворив у своїх живописних полотнах⁴⁹. На гравюрі внизу герб Сардинського королівства з присвятою «A Sua Altezza Reale Il Signor Principe Benedetto Maria di Savoia Duca del Ciabilese & c.» (Його Королівській Високості Пану Принцу Бенедетто Марії Савойському, Герцогу Чіаблезе та К.). Бенедетто Марія Мауріціо Савойський (Benedetto Maria Maurizio di Savoia) (1741–1808) – герцог Шабле, маркіз Іври з 1796 р., принц Сардинського королівства з Савойської династії, син короля Сардинії Карла Еммануїла III та лотаринзької принцеси Єлизавети Терези. Принц був добрим вояком, брав участь у битві при Лоано у листопаді 1795 під час війни першої коаліції⁵⁰. В правому нижньому куті гравюри олівцева позначка П. Потоцького: «35/16 300 р.». Із

каталогів відомо, що в папці № 35 наховувалося 29 аркушів із «фотограф с батальн картин Горшельда Рубо, Коцебу и др. Есть цв. литогр. Доу и стар. гравюры⁵¹». В каталозі № 13 зафіксовано: «Гравюра старинная Franc. Scimonini / гравировал Theodorus Viero del / Баталія 300 р.»⁵².

Цікавим прикладом т. зв. «vue d'optique» або перспективного виду, який був популярним у другій половині 18 ст. і в 19 ст. є гравюра «Облога Барселони (1714)» (ГРЛ-358). (Рис. 10)

Створена німецьким гравером Пробстом Георгом Матеусом (Probst Georg Matthaus) (1754–1788) і видана його батьком Пробстом Георгом Бальтазаром (Probst Georg Balthasar) (1732–1801) у Аугсбурзі бл. 1760 р. Облога Барселони (1713–1714) відбувалася в рамках війни за іспанську спадщину

Рис. 10. Пробст Георг Матеус. Облога Барселони (1714). Священна Римська імперія, Аугсбург, бл. 1760 р. Видавець Пробст Георг Бальтазар. Папір, офорт

⁴⁹ Francesco Simonini [Електронний ресурс]: Wikipedia. – Режим доступу: https://it.wikipedia.org/wiki/Francesco_Simonini (дата звернення 15.05.2023).

⁵⁰ Бенедетто (герцог Шабле) [Електронний ресурс]: Вікіпедія. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Бенедетто_%28герцог_Шабле%29 (дата звернення 15.05.2023).

⁵¹ ЦДІАК. – Ф. 2213 – Оп. 1. – Спр. 36. – Арк. 14, зворот.

⁵² ЦДІАК. – Ф. 2213 – Оп. 1. – Спр. 35. – Арк. 58.

⁵³ Vue d'optique [Електронний ресурс]: Wikipedia. – Режим доступу: https://en.wikipedia.org/wiki/Vue_d%27optique (дата звернення 15.05.2023).

⁵⁴ ЦДІАК. – Ф. 2213 – Оп. 1. – Спр. 36. – Арк. 14, арк. 25.

(1701–1714) і завершилася поразкою військ Карла Австрійського і перемогою франко-іспанської армії, завершивши двовіковий період придушення каталонської автономії. «Vues d'optique» були спеціально розроблені, щоб створити ілюзію глибини під час перегляду через зограскоп, також відомий як «оптична діагональна машина» або окуляри з подібними функціями⁵³. В правому нижньому куті паперу, на який приклеєна гравюра, стоїть олівцева позначка П. Потоцького: «10/90 100 р.». Знову звертаємося до каталогів: у папці № 10 нараховувалося 123 аркуша, загальною оціночною вартістю 4950 р., переважно на військову тематику (різні баталії), а також «акв. види городов Витебск. губ.», і оцінювалася самим Потоцьким як «оч. ц» (дуже цінна – прим. авт.)⁵⁴. У каталозі № 13 під номером «10/90» читаємо: «(1 ½ x 2) Атака крепости. Старинная гравюра – / подкрашена. редка 100 р.»⁵⁵.

Завершуємо статтю аналізом гравюри «Звільнення Нарви від облоги 27 листопада 1700 р.» за оригіналом Петра Шенка Старшого (Peter Schenk the Elder) (1660–1711), німецького гравера і картографа⁵⁶ (ГРЛ-3480). (Рис. 11)

Створена Ромейном де Хоге (Romeyn de Hooghe) (1645–1708)⁵⁷, голландським гравером після 1700 р. (до 1708 р.). Крім позначки П. Потоцького, на аркуші стоїть

старий інвентарний номер Київського музею революції (1924–1937) «Рев-495», що розташовувався в будинку колишнього Педагогічного музею за адресою вул. Володимирська, 57, а у 1937 р. був переданий під філіал Центрального музею ім. В. І. Леніна. Павла Потоцького заарештували влітку 1938 р., тому достеменно не відомо, коли саме гравюра потрапила до музею революції, до арешту чи після. Що ж до сюжету гравюри, то зображена битва під Нарвою була однією з перших битв Великої Північної війни (1700–1721) між

Рис. 11. Ромейн де Хоге. Звільнення Нарви від облоги 27 листопада 1700 р. Голландія, після 1700 р. (до 1708 р.). За оригіналом Петра Шенка Старшого. Папір, офорт

⁵³ Vue d'optique [Електронний ресурс]: Wikipedia. – Режим доступу: https://en.wikipedia.org/wiki/Vue_d%27optique (дата звернення 15.05.2023).

⁵⁴ ЦДІАК. – Ф. 2213 – Оп. 1. – Спр. 36. – Арк. 14, арк. 25.

⁵⁵ ЦДІАК. – Ф. 2213 – Оп. 1. – Спр. 35. – Арк. 130.

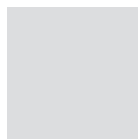
⁵⁶ Пітер Шенк Старший (Petrus Schenck, or Pieter, or Peter Schenk the Elder) (1660–1711) – німецький гравер і картограф, що працював в Амстердамі та Лейпцигу. Він переїхав до Амстердама в 1675 році і став учнем Герарда Валька за спеціальністю меццо-тинто. У 1694 році разом з Вальком він купив кілька мідних пластин у торговця витворами мистецтва та картографа Йоганна Янсоніуса. Разом із Вальком та Блотелінгом він виробляв гравюри для лондонського ринку, хоча невідомо, чи їздив він туди з ними будь-коли. До 1700 він жив у Йордані, потім переїхав на площу Дам або в Лейпциг, де відкрив лавку з продажу карт і творів мистецтва. Його старший син Петер Шенк Молодший також був відомим картографом та торговцем витворами мистецтва, який продовжив магазин свого батька у Лейпцигу. – Peter Schenk the Elder [Електронний ресурс]: Wikipedia. – Режим доступу: https://en.wikipedia.org/wiki/Peter_Schenk_the_Elder (дата звернення 15.05.2023).

⁵⁷ Ромейн де Хоге (Romeyn de Hooghe) (1645–1708) – голландський художник, ілюстратор, офортист, скульптор, гравер, рисувальник, медаліст та карикатурист, письменник та філософ Золотого віку Голландії.

московською армією Петра I та шведським військом Карла XII, що відбулася 19 (30) листопада 1700 року біля міста Нарва та закінчилася нищівною поразкою московських військ (Нарвська конфузія). В правому нижньому куті аркуша олівцева позначка П. Потоцького: «5/61 1000 р.». У каталозі Потоцьким зроблено запис, що папка № 5 «оч. ц.» (дуже цінна – прим. авт.), налічує 146 аркушів із гравюрами, загальною оціночною вартістю 2900 р. За змістом вміщує гравюри як на військову тематику, так і різні види міст: «франц. Армия – Детайль, лошади, женщины, баталии (Нарва) Виды СПб, Москвы, городов, формы одежд, Польские / Шевченко. Гравюры, литогр. черные и в красках»⁵⁸. Про саму гравюру в каталозі записано: «5/61 (3x3 ½) Розгром русской Армии подъ/ Нарвой 27 ноябр 1700 года./ Редчайшая гравюра Подпись на шведск языке / 1000 р.»⁵⁹.

Підсумовуючи, вважаємо за потрібне зауважити якісну складову цієї низки західноєвропейських гравюр 17–18 ст. Представлені зразки фламандської, італійської, швейцарської та німецької гравюри поч. 17 – кін. 18 ст. відомих художників Антоніо Темпесто, Губер-

та Квелліна, Лоренца Людвіга Мідара, Христіана Ругендаса, Яна ван Хуктенбурга, Андріана Франсуа Бодюена, Боннара Робера, Теодоро Вьєро, Пробста Георга Матеуса, Ромейна де Хоге займали гідне місце в колекції Павла Потоцького, а тепер і Національного музею історії України. На думку автора, серед аркушів із баталіями рідкісними є сцени сьомої османсько-венеційської війни або Другої Морейської війни (1714–1718) Теодоро Вьєро, облоги Аугсбурга під час війни за іспанську спадщину (1701–1714), виконані Христіаном Ругендасом, та швейцарські війни 14–15 ст. Лоренца Людвіга Мідара. Сюжети цих війн не такі розповсюджені, як, наприклад, битва під Нарвою в рамках Північної війни 1700–1721 рр. або сюжети деволуційної війни 1667–1668. На жаль, історію побутування розглянутих творів до того, як вони потрапили до Потоцького, не вдалося встановити, адже він це ніде не фіксував. Втім, вони не стають від того менш цінними. Результати подальших досліджень, сподіваємося, нададуть більш повне уявлення про колекцію образотворчого мистецтва Павла Потоцького з НМІУ та її якісний зміст.

Список скорочень

арк. – аркуш

НІБУ – Національна історична бібліотека України

НМІУ – Національний музей історії України

оп. – опис

спр. – справа

ЦДІАК – Центральний державний історичний архів України (м. Київ)

⁵⁸ ЦДІАК. – Ф. 2213 – Оп. 1. – Спр. 36. – Арк. 14, арк. 20.

⁵⁹ ЦДІАК. – Ф. 2213 – Оп. 1. – Спр. 35. – Арк. 85.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Агєєва Н. Є. До 90-річчя від дня народження Київського національного музею російського мистецтва // Країна знань. – 2012. – № 9–10. – С. 39–44.

Амеліна Лариса. Колекція Павла Потоцького в Національному художньому музеї України // Вісник. Укр. т-во охорони пам'яток історії та культури. – 1999. – № 1 (3). – С. 99–103.

Амеліна Л. Образотворча україніка в колекції Павла Потоцького // Образотворче мистецтво. – 2018. – № 2. – С. 76–79.

Бенедетто (герцог Шабле) [Електронний ресурс]: Вікіпедія. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Бенедетто_%28герцог_Шабле%29 (дата звернення 15.05.2024).

Битва при Дорнахе [Електронний ресурс]: Вікіпедія. – Режим доступу: https://ru.wikipedia.org/wiki/Битва_при_Дорнахе (дата звернення 15.05.2024).

Битва при Земпахе [Електронний ресурс]: Вікіпедія. – Режим доступу: https://ru.wikipedia.org/wiki/Битва_при_Земпахе (дата звернення 15.05.2024).

Білокінь С. І. Музей України (Збірка П. Потоцького): Дослідження, матеріали. Монографія. – 3-тє вид., доп. – К., 2006. – 476 с.

Глоба Наталія Володимирівна. Книжка з колекції Павла Платоновича Потоцького. Всеукраїнська асоціація музеїв: веб-сайт. URL:http://vuam.org.ua/uk/704:Книжка_з_колекції_Павла_Платоновича_Потоцького (дата звернення 15.05.2024).

Горська Н. О. Перлина українського бібліофілства (вибрані книги з колекції Павла Платоновича Потоцького у фонді Національної історичної бібліотеки України) // Могилянські читання 2017. Збереження й дослідження культурної спадщини України: люди, ідеї, візії. Зб. наукових праць. – К.: Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник. Видавництво «Фенікс», 2018. – 420 с. – С. 36–38.

Київський музей русского искусства. Каталог живописи. Выпуск I. Русская живопись XVIII – первой половины XIX века / Под ред. М. Д. Факторовича. – К., 1992. – 108 с.

Климова Е. Музей Украины (собрание П. П. Потоцкого): Указатель архивных материалов и библиографии. – Ч. 1. – К., 1995. – 136 с.

Королевский дворец (Амстердам) [Електронний ресурс]: Вікіпедія. – Режим доступу: [https://ru.wikipedia.org/wiki/Королевский_дворец_\(Амстердам\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/Королевский_дворец_(Амстердам)) (дата звернення 15.05.2024).

Кортрейк [Електронний ресурс]: Вікіпедія. – Режим доступу: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Кортрейк> (дата звернення 15.05.2024).

Купрієнко Сергій. Колекція французьких гравюр «Galerie historique de Versailles» у фондах НМІУ // Науковий вісник Національного музею історії України. Зб. наук. пр. – Вип. 2. Відп. ред. Б. К. Патриляк. – К.: Левада, 2017. – 480 с.

Мейлен, Адам Франс ван дер [Електронний ресурс]: Вікіпедія. – Режим доступу: https://ru.wikipedia.org/wiki/Мейлен,_Адам_Франс_ван_дер (дата звернення 15.05.2024).

Музичук О. Колекція Павла Потоцького // Старожитності. – 1991. – Ч. 2–3.

Осада Лилля (1667) [Електронний ресурс]: Вікіпедія. – Режим доступу: [https://ru.wikipedia.org/wiki/Осада_Лилля_\(1667\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/Осада_Лилля_(1667)) (дата звернення 15.05.2024).

Павленко М. Музей України: Збірка П. Потоцького // Всесвіт. – Харків, 1928. – № 35. – С. 6–7.

Пархоменко Інна. Нова знахідка з колекції Павла Потоцького // Відлуння віків. – К., 2006. – № 2 (06). – С. 19.

Попельницька Олена. Видання з автографами, екслібрисами та дарчими написами П. П. Потоцького та В. О. Щавинського у книгозбірні Національного музею історії України // Науковий вісник Національного музею історії України. Збірник наукових праць. – Вип. 7. Відп. ред. Б. К. Патриляк. – Київ: Національний музей історії України, 2021. – 507 с.

Потоцький Павло Платонович. Словник музейників України (1917–1943) [Електронний ресурс]: Сергій Білокінь (Київ). Персональний сайт історика України. – Режим доступу: <https://www.s-bilokin.name/Personalia/MuseumWorkers/P.html> (дата звернення 15.05.2024).

Савчук М. І. Акти передачі збірки П. П. Потоцького як джерело облікової інформації // Тематичний збірник наукових праць [Національного музею історії України]. – К.: Такі справи, 2011. – С. 288–316.

Смирнова Світлана Миколаївна. Видання з книгозбірні П. П. Потоцького у фонді Національної історичної бібліотеки України: пошук та ідентифікація // Міжнародна наукова конференція «Бібліотека. Наука. комунікація: актуальні тенденції у цифрову епоху» (2019). URL: <http://conference.nbuv.gov.ua/report/view/id/767> (дата звернення 15.05.2024).

Стеллецький Г. Українська збірка П. Потоцького // Червоний шлях. 1927. № 3. – С. 180–182.

Темпеста Антонио [Електронний ресурс]: Вікіпедія. – Режим доступу: https://ru.wikipedia.org/wiki/Темпеста_Антонио (дата звернення 15.05.2024).

Файл:Belagerung_von_Courtrai_1667.jpg [Електронний ресурс]: Вікіпедія. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Файл:Belagerung_von_Courtrai_1667.jpg (дата звернення 15.05.2024).

Федотова О. Ф., Федотов О. М. Портрети військових Російської імперії у збірці НМІУ (з колекції П. П. Потоцького) // Тематичний збірник наукових праць [Національного музею історії України]. – К.: Такі справи, 2011. – С. 275–288.

Ханаан [Електронний ресурс]: Вікіпедія. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Ханаан> (дата звернення 15.05.2024).

Центральний державний архів України. – Ф. 2213. – Оп. 1. – Спр. 35.

Центральний державний архів України. – Ф. 2213. – Оп. 1. – Спр. 36.

Adriaen Frans Boudewijns [Електронний ресурс]: Wikipedia. – Режим доступу: https://en.wikipedia.org/wiki/Adriaen_Frans_Boudewijns (дата звернення 15.05.2024).

Antonio Tempesta. Die Monogrammisten und diejenigen bekannten und ... v. 1. (A-CF). n. 506 [Електронний ресурс]: Hathitrust. Digital Library. – Режим доступу: <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=pur.33433062907450&view=1up&seq=297&skin=2021> (дата звернення 15.05.2024).

Francesco Simonini [Електронний ресурс]: Wikipedia. – Режим доступу: https://it.wikipedia.org/wiki/Francesco_Simonini (дата звернення 15.05.2024).

Georg Philipp Rugendas I [Електронний ресурс]: The British Museum. – Режим доступу: https://www.britishmuseum.org/collection/object/P_1852-1009-1058-1133 (дата звернення 15.05.2024).

Hebraei sine Moysis iperperio [Електронний ресурс]: The British Museum. – Режим доступу: https://www.britishmuseum.org/collection/object/P_X-3-154 (дата звернення 15.05.2024).

Hubertus Quellinus [Електронний ресурс]: Wikipedia. – Режим доступу: https://en.wikipedia.org/wiki/Hubertus_Quellinus (дата звернення 15.05.2024).

Jan van Huchtenburg [Електронний ресурс]: The British Museum. – Режим доступу: <https://www.britishmuseum.org/collection/term/BIOG32239> (дата звернення 15.05.2024).

Peter Schenk the Elder [Електронний ресурс]: Wikipedia. – Режим доступу: https://en.wikipedia.org/wiki/Peter_Schenk_the_Elder (дата звернення 15.05.2024).

Sechsteiliger Zyklus mit Schlachtendarstellungen aus den eidgenössischen Befreiungskriegen. / Ensemble de 6 planches des Batailles suisses? gravées par Laurent Louis Midart [Електронний ресурс]: ZVAB. – Режим доступу: <https://www.zvab.com/Sechsteiliger-Zyklus-Schlachtendarstellungen-eidgen%C3%B6ssischen-Befreiungskriegen-Ensemble/20641960280/bd> (дата звернення 15.05.2024).

Veüé de la Ville de L'Isle du costé du Prieuré de Fives, Et l'armée du Roy devant la place, en l'année 1667 [Електронний ресурс]: The British Museum. – Режим доступу: https://www.britishmuseum.org/collection/object/P_1869-0410-1938 (дата звернення 15.05.2024).

Vue d'optique [Електронний ресурс]: Wikipedia. – Режим доступу: https://en.wikipedia.org/wiki/Vue_d%27optique (дата звернення 15.05.2024).